

УДК 655.41:(1-87=161.2)[37.091.6:811.161.2]-028.86
DOI: 10.36273/2076-9555.2019.8(277).48-52

Олена Харитоненко,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики
НПУ ім. М. П. Драгоманова,
e-mail: xelena75@ukr.net, o.i.kharytonenko@npu.edu.ua

"Репресовані" та "реабілітовані" підручники з колекції Наукової бібліотеки НПУ ім. М. П. Драгоманова

У статті досліджено "репресовані" за радянської доби та "реабілітовані" нині підручники української діаспори з колекції "Реабілітована література" Наукової бібліотеки (НБ) Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (НПУ ім. М. П. Драгоманова). Зосереджено увагу на елементах змісту, котрі цензура розцінювала як антирадянську пропаганду, що її зумовило "арешт" книг.

З'ясовано, що представники діаспори сприймали підручник як спосіб передавання на Батьківщину заборонених цензурою меседжів патріотичного спрямування. Про це опосередковано свідчать, по-перше, факт везення таких книг в УРСР, по-друге, наявні підкреслення "крамольних" фрагментів, які міг зробити цензор, по-третє, невиправдане з методичного погляду чергування політично нейтральних текстів та яскраво пропагандистських й контрпропагандистських частин.

Національно-визвольні мотиви виявлено в таких частинах навчальних книг: тексти та коментарі, написані авторами-укладачами; твори заборонених у СРСР письменників, що містять заклики до визволення поневоленої України; приклади до наведених правил; мовознавчі дискусії, в яких є згадки про заборонених у Союзі науковців (наприклад, О. Синявського та Ю. Шевельова) чи аргументи проти "зросійщення" українських мовних традицій.

Найпоширеніші мотиви національно-визвольного спрямування в аналізованих виданнях такі: розкриття фактів більшовицького терору в радянській Україні; наведення прикладів боротьби українських націоналістів проти німців і росіян; заклики до звільнення України; сподівання на щасливе майбутнє України; туга вимушених емігрантів за Батьківщиною; уславлення видатних діячів і героїв України, яких визнавали самостійники й заперечувала радянська влада; заклики берегти національні традиції, честь і мову.

Ключові слова: підручники української діаспори, "репресовані" книги, "реабілітована література", пропаганда, цензура, Леонід Білецький, Петро Волиняк, Дмитро Кислиця, Ілля Шклянка

Постановка проблеми. Кілька років тому під час екскурсії зі студентами в ДНПБ ім. В. О. Сухолинського з цікавістю й подивом роздивлялися підручник Миколи Гатцука "Українська абетка" 1861 р. А подивуватися було з чого: у книзі, виданій у Москві в період переслідування українського вільнодумства, незадовго до виходу Валуєвського циркуляра, вміщено, до прикладу, такий текст: *"Колись-то звідкись пригнався на Україну москаль, таких є в нас до біса... ну пригнався, то пригнався, нехай собі так і був, коли йому своє вже пообридло, чи лихо там яке доїло, адже ж риба шукає, де глибше, а чоловік, де гарніше; так ні: москаль покидає свій край, не покидає своєї гапидської істоти. Так і сталося: не втримався навіженний і почав виробляти все зле-лихе"* [4, с. 53] (тут і далі курсив автора. — О. Х.). Єдиним поясненням, що спадає на думку, є припущення, що цензор, либонь, не надто уважно переглядав книгу, оскільки написана чужою мовою та ще й містила "нудний" для чиновника навчальний матеріал — літери, склади, нехитрі тексти для читання.

Нещодавно, також на екскурсії, директор НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова Л. Савенкова звернула увагу школярів на книгу "Сучасна українська літературна мова. Стилїстика" (за заг. ред. акад. І. К. Білодіда, Київ: Наукова думка, 1978). Під обкладинкою із зазначеною назвою крилося зібрання творів Степана Бандери. У такий спосіб представники діаспори намагалися доправити в УРСР заборонену літературу, сподіваючись приспати пильність представників КДБ.

Ці випадки спонукали ознайомитися з колекцією видань української діаспори "Реабілітована література", яку 2012 р. Служба зовнішньої розвідки України передала НПУ ім. М. П. Драгоманова. Наразі колекція впорядкована, каталогізована, описана в публікаціях Ю. Левченка [8] та підготовленому колективом бібліотеки покажчику [9] і зберігається у фондах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання заборони книг, їх "арешту" та спотворення внаслідок цензурних втручань доволі широко розглянуто в наукових дослідженнях і навчальній літературі. Впродовж останніх років вийшли друком монографія О. Каракоз "Цензура в публічних бібліотеках України 1917—1939 рр." [5], бібліографічне видання С. Білоконя "Список репресованої літератури: документи і матеріали" [10], підручник М. Тимошика "Історія видавничої справи" (розділ "Видавнича справа в умовах цензурних обмежень і заборон") [11], монографія "Її величність — книга: історія видавничої справи Київського університету. 1834—1999" [12], монографія О. Федотової "Політична цензура друкованих видань в УСРР—УРСР (1917—1990 рр.)" [13]. У зазначених працях з'ясовано причини, методи, засоби, форми цензури, наведено приклади, пов'язані з намаганням "репресувати слово".

Мета статті — дослідити підручники з української мови та українські читанки з колекції НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова "Реабілітована література" й визначити, які сенси (компоненти змісту) представники діаспори намагалися поширювати за допомогою цих видань в емігрантських колах і на

Батьківщині, оминаючи цензуру, а спецслужби, навпаки, вважали за потрібне виявляти й не розголошувати поміж широкого загалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом вивчення стали видання "Рідне слово" Леоніда Білецького [1], дві читанки Петра Волиняка (Чечета) [2—3], два розділи "Граматики" Дмитра Кислиці (Ієвлева) [6—7], "Нова початкова читанка" Іллі Шклянки [14].

Передмови й післямови більшості зазначених книг цікаві тим, що, по-перше, свідчать про мотивацію авторів-укладачів, по-друге, містять пояснення щодо порядку розташування методичних матеріалів.

Поміж причин видання підручників з української мови й читанок для дітей діаспори зазначено такі:

1) збереження рідної мови й національних традицій у чужій країні. Наприклад, *"що рік — то все більше батьків з молодшого покоління до своїх дітей рідною мовою вже не говорять. Так втворюється середовище, в якому вчити дітей рідного слова не легко..."* [14, с. II]. Варто зауважити, що на значенні української мови для представників діаспори укладачі наголошують неодноразово, утворюючи своєрідний лейтмотив: *"Ми не сміємо забувати української мови" ("Рідна мова")* [14, с. 107];

2) пропаганда антибільшовицьких й антиросійських ідей, контрпропаганда — спростування радянських агітаційних кліше про щасливе життя в СРСР і "злочини" українських самостійників; сприяння визволенню України й розбудові її щасливого майбутнього (обов'язок учителя — використати наведені в підручнику приклади *"для протибільшовицької і протиросійської пропаганди"* [3, с. 109]).

Укладачі наголошують на пропагандистському складнику навчання і в текстах для читання. Зокрема, Петро Волиняк "Розповідь про Різдво", на перший погляд, аполітичний твір, підсумовує таким коментарем: *"Тепер в Україні панують безбожні російські комуністи. Вони дуже не люблять наших звичаїв... Вони нищать усе українське. Наш обов'язок знати все своє, любити його, щоб ми колись могли, як звільнимо Україну від Росії, принести це все додому. Коли ми так робитимемо... то поможемо звільнити наш народ з російської неволі і Україна буде вільна й щаслива"* [3, с. 54].

Принцип укладання розкрито лише в післямові книги "Лани" Волиняка: *"Порядок текстів я намагався розташувати так, щоб вони не обмежували вчителя циклами. Тому вчитель може, в разі потреби, перескакувати", вибираючи матеріал..."* [3, с. 114]. Однак цей принцип має, на наш погляд, вагоме значення. Поміж усіх аналізованих видань тільки одна читанка Іллі Шклянки доволі чітко структурована та має розділи ("цикли"): "Фарма", "Природа", "Місто", "Праця", "Народне", "Оповідання", "Україна". В останньому вміщено той українознавчий, патріотично зорієнтований матеріал, що становить предмет пропонованого дослідження. Решта навчальних книг — це радше "строката суміш" правил, прикладів, коментарів, фрагментів поезій, казок упереміш з уривками заборонених у СРСР творів, оповіданнями про арешти, табори, закликами до визволення України.

Наприклад, після розповідей про тварин і місяці року вміщено моторошне оповідання про Соловки, а потім — дитячу казку. Цей принцип розташування методичних матеріалів є яскравим прикладом "перескакування". І такий метод укладання був потрібний — напрошується цілком логічне припущення — не так педагогам для викладання, як авторам підручників для маскування крамольного (з погляду радянської доктрини) контенту. Насправді, під час побіжного ознайомлення з такою книгою пропагандистський потенціал фактично не помітний, а ідеологічні "вкраплення" можна виявити, тільки читаючи її послідовно, ретельно та аналітично.

В основній частині всіх зазначених видань ознаки антирадянської пропаганди містять такі елементи: 1) тексти для читання та (або) коментарі до них, написані укладачем навчального видання; 2) приклади до правил й окремі мовознавчі питання; 3) фрагменти творів визнаних діаспорами та заборонених у СРСР письменників; 4) уривки творів класиків, які містять мотиви "визволення поневоленої України".

Тексти для читання й коментарі до них відверто антирадянського змісту. У "Новій початковій читанці" Іллі Шклянки зазначено: *"Сьогодні Україна в неволі. Там живуть наші брати й сестри. Вони там дуже бідують..."* ("Україна") [14, с. 105]. Леонід Білецький, пояснюючи вірш Олександра Олеся "Осінні настрої" ("Жита! Пригадую..."), зауважує, як письменник тужив на чужині за рідним краєм і сподівався, що *"Україна встане, перемаже ворога і буде вільна... знову заживе вільним і незалежним життям"* [1, с. 86—87].

У читанці "Лани" Петро Волиняк відтворює оповідання Семена Підгайного "Втеча з Соловок". У Союзі цього автора позиціонували винятково як ворога народу й колабораціоніста. Діаспора ж — цінувала як науковця, письменника, публіциста, автора хоча й моторошних, проте правдивих і проникливих спогадів про ГУЛАГ та українців на каторзі. Залишимо методистам дискусію про те, чи доцільно пропонувати для прочитання учням "4 класи" твір із такими подробицями: *"...він був уже без голови. Його жінка... споглядала свого чоловіка"* [3, с. 34], *"привезли сорок один труп втікачів"* [3, с. 35]. Безсумнівно одне: ті, для кого читанку доправляли в УРСР, мали б змогу дізнатися правду про реалії радянських концентраційних таборів без купор чи спотворення. Однак книгу "заарештували", а твори письменника побачили світ на Батьківщині лише 2008 р. "Втечу з Соловок" Петро Волиняк доповнює таким коментарем: *"Соловки... найбільший і найстрашніший в СРСР табір для політичних в'язнів. Серед тих в'язнів найбільше було і є українців, які борються проти російської комуністичної влади в Україні... ГПУ — російська таємна поліція, яка оберігає комуністичну владу від народного гніву"* [3, с. 35].

У читанці є твір "Васильків лист" про дітей-сиріт (батька заарештували як німецького шпигуна, а матір у в'язниці збожеволіла), після якого вміщено завдання порівняти життя українських дітей у СРСР і в Канаді та США [3, с. 51]. Текст-біографію "Симон Петлюра" супроводжує примітка: *"За Леніна й Сталіна всіх добрих українців зовуть петлюрівцями. Але ма-зепинець і петлюрівець для всіх українців найлюбіші"*

імена" [3, с. 86]. У матеріалі "Святу Покрову шанують і сьогодні" згадуються військо УНР, яке боролось "з безбожною Москвою", й УПА, що воювала "проти німців і росіян" [3, с. 113].

Прямі інвективи проти російської окупації містить твір "Багатства України" в читанці Петра Волиняка "Київ": "Українська держава тепер залежить від Росії... Росія хоче користати з українського добра, вона хоче, щоб українці робили на Росію... Більшу частину того, що виробляють в Україні, вивозять у Росію. Та кінець російському пануванню вже надходить. Безбожні російські комуністи скоро не будуть настановляти нам уряд... Україна тоді стане найбагатшою державою світу" [2, с. 57].

Відверто антиросійськими настроями просякнуті методичні матеріали Волиняка, які містять приказки і прислів'я. В післямові автор-укладач закликає вчителя сконцентруватися саме на них: "Звертаю особливу увагу на приказки" [3, с. 114]. Більшість із них схожі між собою та проходять лейтмотивом крізь усю книгу: "Хоч і полу вріж, а від москаля тікай; москаль тоді грабувати перестане, як чорт молитись Богу стане" [3, с. 35]; "москаль — не свій брат, не помилує; з москалем дружи, а камінь за пазухою держи; бреше, як москаль" [3, с. 36]; "москаль що ступне, то й збрехне; москаль і лях на один копил шиті; москаль з чортом порадилися та й на чуже понадилися" [3, с. 43]; "ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні" [3, с. 51]; "біда в Україні: від москаля пече, а від ляха гаряче" [3, с. 65]; "москаль з брехнею світ пройде, а назад не вернеться" [3, с. 87].

Приклади до правил і певні мовознавчі питання.

На відміну від читанок, у підручниках з української мови (аналізуємо дві частини "Граматики" Дмитра Кислиці) єдиним можливим місцем оприлюднення антибільшовицьких й антирадянських матеріалів були приклади до правил. Подавали їх так само, як і в читанках — методом "перескакувань", наприклад: цитати з творів класиків, елементарні твердження, а відтак висновки: "СРСР — це велика тюрма народів" [6, с. 27].

У книгах Дмитра Кислиці насамперед привертають увагу фрагменти, позначені на берегах кульковою ручкою однією чи двома вертикальними лініями. Неможливо визначити, чи саме цензор зробив ці помітки, однак характер тексту свідчить, що в такий спосіб застерігали від "небезпечних" для радянського читача фрагментів.

Однією ризикою в першій частині "Граматики" на березі позначено: "УНР (Українська Народна Республіка), НТШ (Наукове товариство Тараса Шевченка), КУК (Комітет українців Канади), УККА (Український конгресний комітет Америки), СУС (Союз українських самостійників)..." [6, с. 27]. Нижче низку схожих аббревіатур і складноскорочених слів підкреслено двома рисками. Дві риси на березі також бачимо навпроти вправи з такими реченнями: "6. Ще кілька років по Другій світовій війні на Україні діяли збройні загони УПА... 8. СРСР — це велика тюрма народів" [6, с. 27].

У другій частині "Граматики" однією вертикальною рисою на березі виділено висловлювання М. Грушевського про Валуєвський циркуляр, а також міркування М. Драгоманова та М. Костомарова: "Пробудження

слов'янських народностей швидко позначилося в Україні й підняло з летаргічного сну народну думку й почуття. З'явилося прагнення відродити народність, що ніби вмирала під батогом московським і батогом санктпетербурзьким" (Драгоманов)... Адже то нестемний факт, що народність Малоросії є особлива, відмінна від великоросійської (Костомаров)" [7, с. 82].

Без підкреслень, як приклади до наведених правил використано такі речення: "Союз українських самостійників, Центральна Рада..." [6, с. 30]; "...сотні тисяч українців не захотіли поїхати на поневолену Україну після 1945-го року" [5, с. 77]; "У всіх містах проведено збірку на визвольну справу" [7, с. 23]; "Полк імені Мазепи", "Український Комітет", "Полк імені Дорошенка", «Журнал "Нові Дні"» [7, с. 26]; "1. Треба вже рушати. 2. Жаль мені покидати рідну землю. 3. Волю треба здобути" [7, с. 29]; "1. Боже великий єдиний нам Україну храни (Молитва за Україну)" [7, с. 36]; "Здоровий нормальний національний рух завжди свідчить, що серед даного народу розпочалася жива духовна робота, що він почав жити свідомим життям, що він поважає самого себе" [7, с. 63].

Слід зупинитися й на суто мовознавчих питаннях у підручниках Дмитра Кислиці, які радянська цензура також сприймала вкрай негативно. Зокрема, в частині першій міститься згадка про концепцію страченого 1937 р. Олексі Синявського й емігранта Юрія Шереха (псевдонім Юрія Шевельова) [6, с. 36]. До речі, "Граматику української мови. Синтакса" уклали Кислиця і Шевельов у співавторстві, але за погодженням книгу видано тільки під іменем Дмитра Кислиці.

На сторінках аналізованої літератури виразний відгомін популярної в 1920—30-ті рр. дискусії щодо невідповідності форми орудного відмінка дійової особи суто українським, не спалюваним примусовим зрощенням мовним традиціям: "Не тільки хибною, а й шкідливою є тенденція впровадити абсолютно чужі духові нашої мови безпідметові звороти на зразок таких: "Нами закидано яму, мною написано статтю"... Тут може бути: "Ми закидали яму, я написав статтю"... бо орудний відмінок слова, що означає дійову особу, у нашій мові взагалі, де тільки можна, оминається" [7, с. 30]. Зауважимо, що "боротьба" із чужомовною модою вживати орудний відмінок для позначення дійової особи в нашому мовному середовищі була тривалою, про що свідчать, наприклад, праці Б. Антоненка-Давидовича "Доки відчинятимемо двері водієм?", "Як ми говоримо?".

Твори письменників. У всіх підручниках наведено повністю чи уривками твори, здебільшого поезії, як заборонених у СРСР письменників, так і класиків вітчизняної літератури, що виходили друком у радянській Україні, а саме: Івана Багряного (Івана Лозов'яги), Василя Барки (Василя Очерета), Сидора Воробкевича, Бориса Грінченка, Юрія Клена (Освальда Бурггардта), Олексі Кобця (Олексі Варрави), Петра Карпенка-Криниці (Петра Горбаня), Пантелеймона Куліша, Богдана Лепкого, Івана Мазепи, Євгена Маланюка, Олександра Олеся (Олександра Кандиби), Володимира Самійленка, Володимира Сосюри, Павла Тичини, Лесі Українки, Івана Франка, Дмитра Чуба (Дмитра Нитченка), Павла Чубинського, Тараса Шев-

ченка, Миколи Щербака. Найцитованішими були поезії Тараса Шевченка й Олександра Олеся.

Безперечно, це неповний перелік: укладачі вміщували й твори Івана Котляревського, Панаса Мирного, Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського та інших. У зазначеному спискові відображено лише прізвища письменників, творам яких притаманні такі мотиви:

— заклики до звільнення України, наприклад: *"Самопали набивайте, гострих шабель добувайте, а за віру хоч умрете і вольностей бороните"* (Іван Мазепа) [6, с. 95]; *"Гей, хто з нами, не рабами, хто стоїть ганебний страх, — станьмо вкупі й за Вкраїну биймось, биймось до загину!"* (Борис Грінченко) [7, с. 51]; *"...визволяйте Ще раз Україну"* (Пантелеймон Куліш) [14, с. 107]; *"...ми ярмо з народу скинем І Матір знімемо з хреста"* (Олександр Олесь) [3, с. 64]; *"...тебе ми знімемо з хреста, і ти воскреснеш, Україно"* (Володимир Сосюра) [3, с. 113];

— сподівання на звільнення України та її щасливе майбутнє: *"Встане славна Мати Україна Щаслива І вільна, Від Кубані Аж до Сяна"* (Іван Франко) [14, с. 105—106];

— туга відірваних від Батьківщини українців на еміграції: *"Помолимось за тих, що у розлуці Помруть, відірвані від рідних хат"* (Юрій Клен "Молитва") [2, с. 16]; *"Гей, краю мій, не знаєш ти, Як тужу за тобою!"* (Богдан Лепкий) [1, с. 86];

— уславлення видатних діячів: *"І волі прийде жданий час З іменням Симона Петлюри"* (Дмитро Чуб "У День жалоби" — на честь С. Петлюри) [3, с. 104];

— уславлення героїв Крут: *"Не цвіли це яблуні духмяні, Не пишались вишнями сади, Як рушали юнаки-кияни Боронити села і хати"* (Олекса Кобець "Крути" [2, с. 42]);

— заклики берегти національні традиції та честь, рідну мову: *"Національна честь — це керма корабля. Держить її в руках могучих"* (Олександр Олесь) [2, с. 14]; *"Рідна мова"* Івана Багряного [3, с. 88]; *"Не забуваймо рідної мови"* Сидора Воробкевича [14, с. 108].

Назви творів письменників часто відрізнялися від оригінальних, наприклад, у підручнику Іллі Шклянк:

вірш "Розвивайся ти, високий дубе!" Івана Франка подано під заголовком "Україна встане", уривок послання "І мертвим, і живим..." Тараса Шевченка — "Треба вчитися", поезія Сидора Воробкевича "Мова рідна, слово рідне!" — "Не забуваймо рідної мови". Зроблено це, вочевидь, із дидактичною метою: автори-укладачі поступалися точністю предметного змісту дисципліни на користь виховних настанов.

Висновки. Змістове наповнення проаналізованих видань свідчить, що представники діаспори сприймали підручник не лише як засіб навчання та виховання дітей українських емігрантів (першорядне його призначення), а й спосіб донесення до материкової аудиторії заборонених цензурою меседжів патріотичного та національно-визвольного спрямування. Це припущення опосередковано доводить факт везення таких книг в УРСР; наявні підкреслення "крамольних" фрагментів, зроблені цензором; невиправдане з методичного погляду чергування ідеологічно й політично нейтральних текстів та яскраво пропагандистських і контрпропагандистських частин, що давало змогу замаскувати заборонений контент поміж традиційних для підручників із мови й літератури навчальних та виховних матеріалів.

Національно-визвольні мотиви виявлено в таких частинах підручників: 1) тексти й коментарі, написані авторами-укладачами; 2) твори заборонених у СРСР письменників і класиків літератури, що містять заклики до визволення поневоленої України; 3) приклади до наведених правил; 4) мовознавчі дискусії, в яких є згадки про заборонених у Союзі науковців (наприклад, О. Синявського і Ю. Шевельова) чи аргументи проти "зросійщення" національних мовних традицій.

Подяка. Висловлюю щире подяку за роботу з упорядкування колекції *"Реабілітована література"*, сприяння зацікавленості нею, можливість працювати у фонді директору Наукової бібліотеки Л. Савенковій, Ю. Левченко, Н. Вовченко, Л. Махнін, Н. Тарасовій, Л. Стеблін, Г. Марієнко, Л. Сокур, А. Ткаченко, П. Білоцькій, С. Герун, О. Сопільнюк, К. Косинській.

Список використаної літератури

1. Білецький Л. Рідне Слово: читанка для четвертого року та позашкільного навчання / Леонід Білецький. — Вінніпег : Видання Ради Української школи, 1956. — 190 с.
2. Волиняк П. Київ: читанка для 3-ої класи та позашкільного читання / Петро Волиняк. — 2-ге вид. — Торонто : Вид-во "Нові дні", 1958. — 112 с.
3. Волиняк П. Лани: читанка для 4-ої класи та позашкільного читання / Петро Волиняк. — Торонто : Вид-во "Нові дні", 1957. — 116 с.
4. Гацук М. О. Українська абетка / Микола Олексійович Гацук. — Москва : 3 друк. Унів., 1860. — VI, 117 с.
5. Каракоз О. Цензура в публічних бібліотеках України 1917—1939 рр. : монографія / О. Каракоз. — Київ : Видавництво Ліра-К, 2015. — 180 с.
6. Кислиця Д. Граматика української мови. Ч. I. Фонетика і морфологія. — 4-те вид. / Дмитро Кислиця. — Торонто : Нові дні, 1965. — 128 с.
7. Кислиця Д. Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис / Дмитро Кислиця. — Торонто : Нові дні, 1963. — 88 с.
8. Левченко Ю. Колекція "Служби зовнішньої розвідки України" Наукової бібліотеки НПУ імені М. П. Драгоманова: аналітичний огляд / Ю. Левченко // Україна в етнокультурному вимірі століть. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. — Вип. 7 : Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917—2017 рр.). До 100-річчя УНР. — С. 367—376.
9. Реабілітована література: покажчик колекції видань та документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України до Наукової бібліотеки НПУ ім. М. П. Драгоманова / уклад. Ю. І. Левченко ; МОН України; НПУ ім. М. П. Драгоманова ; Наукова бібліотека. — Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. — 540 с.

10. *Список репресованої літератури : документи і матеріали : [заборонені видання 1920—30-х років] / Упоряд. Сергій Іванович Білокінь; ред. Юрій Буряк. — Київ : Українські пропілеї, 2018. — 517, [1] с.*
11. *Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підручник / Микола Степанович Тимошик. — Київ : Наша культура і наука, 2007. — 496 с.*
12. *Тимошик М. С. Її величність — книга: історія видавничої справи Київського університету. 1834—1999 : монографія / Микола Степанович Тимошик. — Київ : Наша культура і наука, 1999. — 306 с.*
13. *Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР—УРСР (1917—1990 рр.) : монографія / О. О. Федотова. — Київ : Парламентське вид-во. — Київ, 2009. — 352 с.*
14. *Шклянка І. Нова початкова читанка: для рідної школи / Ілля Шклянка. — Нью-Йорк : KNYHO-SPIILKA, 1960. — 126 с.*

Olena Kharytonenko
**"Repressed" and "rehabilitated" textbooks from the collection
 "Rehabilitated Literature" of the Scientific Library
 of the National Pedagogical Dragomanov University**

The article describes "repressed" in Soviet times and "rehabilitated" the textbooks of the Ukrainian Diaspora from the collection "Rehabilitated Literature" of the Scientific Library of the NPU named after M. P. Dragomanov. The attention was focused on elements of content that could or could be regarded by censors as anti-Soviet propaganda and have caused, respectively, "arrest" of these books.

It was demonstrated that the textbook was perceived by representatives of the diaspora, including as a method of transmitting patriotic messages that were banned by the censorship to their homeland. This is indirectly indicated, firstly, by the very fact of the importation of such books into the Soviet Ukraine, secondly, the existing underlining of "seditious" fragments that could have been made by the censor, thirdly, it is unjustifiable from the methodological point of view of the alternation of politically neutral texts and clearly propagandistic and counter-propaganda fragments.

National liberation motives are found in the following parts of the textbooks: texts and comments written by the authors themselves; works of writers prohibited in the USSR and works of classics of literature containing calls for the liberation of enslaved Ukraine; examples of the above rules; linguistic discussions containing references to scientists banned in the Union (for example, A. Sinyavsky and Y. Shevelev) or arguments against the "Russification" of Ukrainian language traditions.

The most common motives of the national liberation movement in the analyzed educational publications are: the disclosure of the facts of the Bolshevik terror in Soviet Ukraine; a reference to the facts of the struggle of Ukrainian nationalists against the Germans and the Russians; calls for the liberation of Ukraine; hopes for a happy future for Ukraine; longing of forced emigrants for their homeland; the glorification of prominent figures and heroes of Ukraine, who were recognized as "independent supporters" and were not recognized by the Soviet authorities; calls to preserve national traditions, honor and language.

Keywords: *textbooks of the Ukrainian diaspora, "repressed" books, "rehabilitated literature", propaganda, censorship, L. Biletskyi, P. Volyniak, D. Kyslytsia, I. Shklianka*

References

1. Biletskyi L. (1956). *Ridne Slovo: chytanka dlja chetvertogho roku ta pozashkilnogho navchannja*. Winnipeg: Vydannja Rady Ukrajinjskoji shkoly.
2. Volyniak P. (1958). *Kyjiv: chytanka dlja 3-oji kljasy ta pozashkilnogho chytannja*. Toronto: Novi dni.
3. Volyniak P. (1957). *Lany: chytanka dlja 4-oji kljasy ta pozashkilnogho chytannja*. Toronto: Novi dni.
4. Hatstsuk M. (1860). *Ukrajinjsjka abetka*. Moskva: Z drukarni universytetu.
5. Karakoz O. (2015). *Cenzura v publicnykh bibliotekakh Ukrainy 1917—1939 rr.* Kyiv: Vydavnyctvo Lira.
6. Kyslytsia D. (1965). *Ghramatyka ukrajinskoji movy. Ch. I. Fonetyka i morfologhija*. Toronto: Novi dni.
7. Kyslytsia D. (1963). *Ghramatyka ukrajinskoji movy. Ch. II. Syntaksa*. Toronto: Novi dni.
8. Levchenko Y. (2017). *Kolekcija "Sluzhby zovnishnjoji rozvidky Ukrainy" Naukovoji biblioteki NPU imeni M. P. Dragomanova: analitychnyj oghljad. Ukrajina v etnokulturnomu vymiri stolitj, 7, pp. 367—376.*
9. *Reabilitovana literatura: pokazhchyk kolekciji vydanj ta dokumentiv, peredanykh Sluzhboju zovnishnjoji rozvidky Ukrainy do Naukovoji biblioteki NPU im. M. P. Dragomanova.* (2019). Kyiv: Vydavnyctvo NPU im. M. P. Dragomanova.
10. *Spysok represovanoji literatury.* (2018). Kyiv: Ukrajinjski propileji.
11. Tymoshyk M. (2007). *Istoriya vydavnychoji spravy*. Kyiv: Nasha kuljtura i nauka.
12. Tymoshyk M. (1999). *Jiji velychnistj — knygha: istorija vydavnychoji spravy Kyjivjskogho universytetu. 1834—1999*. Kyiv: Nasha kuljtura i nauka.
13. Fedotova O. O. (2009). *Politychna cenzura drukovanykh vydanj v USRR—URSR (1917—1990.)*. Kyiv: Parlamentsjke vyd-vo.
14. Shklianka I. (1960). *New York: Vyd-vo Knyho-Spilka*.

Надійшла до редакції 8 липня 2019 року